

**ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ**

УДК (UDC) 325.36 (410) «1914/1918»

<https://doi.org/10.21272/starovyna.2019.55.4>

ГОНЧАРЕНКО А. В.

**ВЕЛИКА БРИТАНІЯ ТА КОЛОНІАЛЬНІ ПРОТИРІЧЧЯ  
У ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 1914-1918 рр.  
(НА ОСНОВІ ДОКУМЕНТІВ МІНІСТЕРСТВА ЗАКОРДОННИХ  
СПРАВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ)**

*У статті досліджено позицію Великої Британії у колоніальних протиріччях під час Першої світової війни на основі використання документів зовнішньополітичного відомства Росії. Охарактеризовані причини, хід та наслідки активізації британської політики у колоніальній проблемі. Вивчено процес формування та реалізації зовнішньополітичних ініціатив Лондона у колоніальному питанні протягом періоду, що досліджується. Проаналізовано роль Великої Британії у посиленні колоніальної боротьби між великими державами у період Першої світової війни 1914-1918 рр. та її сприйняття дипломатичним представниками Російської імперії.*

**Ключові слова:** Велика Британія, Перша світова війна, міжнародні відносини, зовнішня політика, колоніалізм, колоніальні протиріччя.

На початку ХХІ ст. світове співтовариство поставлене перед фактом існування багатополярного світу, в якому однією з провідних держав, яка здатна диктувати умови економічної та політичної взаємодії, є Велика Британія. Ця думка знаходить ідеологічне та теоретичне обґрунтування в самій країні та за її межами, в ролі однієї з провідних світових держав, що має і реалізує свої інтереси в будь-якій точці планети.

Специфічною «лабораторією», де з урахуванням місцевої специфіки і реалій наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. відпрацьовувалася модель панівного статусу Великої Британії була система колоніалізму, яка зараз трансформується в «новий світовий порядок», а також нові методи колоніального панування. Політико-економічне і військове втручання Лондона у колоніальні питання переслідувало далекосяжні геостратегічні цілі. Придбання і використання колоній, як потужного плацдарму для посилення британської експансії, повинно були також сприяти активному проникненню Великої Британії в Азію та Африку.

Важливе значення в питанні вивчення позиції Великої Британії у колоніальних протиріччях під час Першої світової війни 1914-1918 рр. мають офіційно опубліковані матеріали міністерства закордонних справ Російської імперії - донесення, записки, депеші, повідомлення, телеграми російських дипломатів, а також мемуарна література. Вивчення цих публікацій не лише свідчить про те, що дипломатичні представники Росії уважно відслідковували політику Великої Британії у цьому напрямку, але і дозволяє краще зрозуміти фактори, які впливали на формування стратегії Уайтхоллу щодо колоніальної проблеми протягом періоду, що вивчається,

---

*Гончаренко Анатолій Володимирович - кандидат історичних наук, доцент, Сумський національний аграрний університет (Україна).*

Саме тому, мета статті полягає у дослідженні позиції Великої Британії у колоніальних протиріччях у період Першої світової війни 1914-1918 рр. на основі документів міністерства закордонних справ Російської імперії та її сприйнятті російським дипломатами, які були безпосередніми свідками тих подій.

Першої світова війна змінила світ - відкрилися справжні цілі великих держав, розкрилися їх слабкі і сильні сторони. З залученням у війну нових країн і територій та у зв'язку з розчаруванням у довоєнній системі міжнародних відносин, виникали нові підходи і щодо колоніального питання. Війна почалася унаслідок події в Європі і була розпочата континентальними державами. Участь у ній Великої Британії певний час була не визначена. Проте і вона вступила у війну після порушення нейтралітету Бельгії. З іншого боку, суперництво з Німеччиною в колоніальних питаннях, а також побоювання щодо наслідків для своєї імперії від реалізації німецької «світової політики», не могли не мати свого істотного значення. «Не досягнувши оголошення лондонським кабінетом своєї солідарності з нами, - писав Сазонов про початок війни, - ми могли тільки радіти, що сама Німеччина змусила його приєднатися до своїх противників і, таким чином, домоглася того, до чого ми марно прагнули» [6, с. 267].

У листі полковника Е. Хауза президенту США В. Вільсону від 31 липня 1914 р. зазначалося, що під час своєї нещодавньої поїздки до Німеччини він прийшов до висновку, що «з точки зору збереження миру становище було дуже скрутне... Це враження я намагався довести серу Едуарду Грею і іншим членам англійського уряду. Вони, здавалося, були вражені моїм песимістичним настроєм... Хоча я і похитнув їх впевненість, але мені це вдалося не настільки, щоб вони зрозуміли, що діяти необхідно швидко... У мене залишилося враження, що якщо загальна війна буде в решті-решт відвернута, це буде наслідком створення кращих відносин між Англією і Німеччиною. Англія зробить стримуючий вплив на Францію і, наскільки можливо, на Росію, хоча в останньому випадку - незначний» [1, с. 91]. На думку Хауза, кайзер «вважав, що відносини Німеччини з Англією настільки покращилися, що та не піде на захист Росії і Франції настільки далеко, щоб почати війну з Німеччиною» [1, с. 95].

Оскільки війна почалася внаслідок подій на Європейському континенті Велика Британія проявляла стриманість. Російська імперія для британського уряду була сумнівною союзницею через її експансіоністські устремління в Середній Азії і Китаї, які безпосередньо загрожували пануванню Лондона в цьому регіоні і політиці «відкритих дверей». Проте, після порушення Німеччиною нейтралітету Бельгії стало зрозуміло, що в разі перемоги Берліна у війні, континентальна Європа буде німецькою, і Велика Британія залишиться один на один з більш сильним противником, здатним після перемоги в Європі зайнятися і її колоніями. Не останнім в ухваленні рішення про вступ у війну був і факт наявності британсько-російських угод 1907 р. «Я впевнений, - писав Сазонов, - що англійська громадська думка не підтримала б нас одностайно, як вона це зробила, якби не Угода 1907 р, що зблизила нас...» [6, с. 25].

Однією з головних турбот Уайтхоллу у війні було збереження стабільності в колоніальному світі. Інші держави намагалися скористатися подіями, в тому числі і для того, щоб посилити свій військово-політичний вплив у різних регіонах світу. Знову активізувалися наміри Росії у Персії. «Зайнята ним [Коростовцевим, російським представником у Тегерані - А.Г.] позиція відкритої загрози, - повідомляв посол у Лондоні Бенкендорф, - на противагу методам англійської політики, не могла не примусити персів звернути погляди в бік англійської місії і надати їй посередницьку роль; з цього випливало, в інтересах нашого престижу, у всякому разі, уникнути, і, наскільки я знаю, Тоунлей [британський представник у Персії - А.Г.] на неї не тільки не напрошувався, але відхилив її. ...немає жодних шансів на те, щоб домогтися від Англії зміни традиційних методів її політики, плоди якої вона пожинає в Азії і її колоніях під час справжньої війни» [3, с. 321-325].

Японія вступила у війну через побоювання розриву з Великою Британією, оскільки в такому випадку, британсько-американському зближенню було б нічого протиставити, а ці дві країни опиралися б будь-яким спробам Японії посилити свій вплив у Китаї, що порушує принципи «відкритих дверей» і «рівних можливостей». Поки зберігався союз з Лондоном у японців була певна свобода маневру. Вони також побоювалися і німецько-американського зближення [3, с. 279-281].

Приєднавшись до конфлікту, проте, під час війни, Японія була зайнята питаннями посилення свого впливу на Далекому Сході і в Південно-Східній Азії, не бажаючи приймати більш активної участі у війні, ніж цього вимагали її інтереси. Уже в січні 1915 р. французький посол у Петрограді Реньо «констатував в Японії розчарування союзом з Англією, яка звинувачується в наданні японцям службової ролі в цій війні. Прохання англійців про відправку японських військ до Європи було відхилене токійським кабінетом, так як вони не обіцяли за це японцям реальних вигід. Тим часом вони вважають за можливе розраховувати на наступні вигоди за надання військової допомоги проти Німеччини: рівноправність Японії у справі промислової експлуатації Китаю, фінансова допомога для японських промислових підприємств і допуск японських емігрантів в англійські колонії. В Японії хочуть тіснішої угоди з Росією і думають, що Франція могла б взяти на себе справу покращення ставлення Японії до Англії» [3, с. 339-340].

Дійсно, вже після російсько-японської війни починається зближення цих держав. Унаслідок реалізації Великою Британією політики «відкритих дверей» і її співпраці в цьому питанні з США, Японія бачила в Росії союзницю, з якою можна домовитися, адже саме ці дві країни мали в той час реальну військову силу на Далекому Сході і прагнули до військово-політичного підпорядкування різних його територій. Російсько-японські угоди щодо Далекого Сходу підтверджують цю тезу. Зближення двох держав призвело до укладання в середині 1916 р. секретного союзного договору, в першій статті якого вказувалося, що «ці дві сторони, визнаючи, що їх життєві інтереси вимагають, щоб Китай не підпав під панування будь-якої третьої держави, ворожої Росії або Японії, вступають у відверті і дружні стосунки кожен раз, коли обставини того зажадають і погодяться щодо заходів, які повинні бути прийняті, щоб перешкодити тому, щоб склалося таке

становище» [7, с. 191]. Проте у статті 4 договору відзначалося, що жодна зі сторін «не зобов'язана надати своїй союзниці збройну допомогу... не забезпечивши собі з боку своїх союзників сприяння, відповідне серйозності конфлікту, що загрожує» [7, с. 191]. Тому постало питання про створення постійного Четверного Союзу в складі Великої Британії, Франції, Росії та Японії.

У січні 1915 р. скориставшись війною і ослабленням уваги щодо китайської проблеми, а також союзницькою позицією Росії, Японія висунула Піднебесній суворі вимоги, що містяться в 21 пункті. У цих пунктах були вимоги, що підривали китайський суверенітет - зобов'язання «не поступатися і не віддавати третій державі будь-якого порту, бухти або острова вздовж берега Китаю», «японським госпіталям, церквам і школам має бути надано право володіти землею всередині Китаю», а також щоб «поліцейські управління у важливих пунктах керувалися спільно японцями і китайцями», а китайський центральний уряд запрошував «впливових японців як радників з політичних, фінансових і військових справ» [4, с. 327]. Хоча Форін офіс поставився до цих вимог стримано, але британський представник, за відомостями японської преси, активно протидіяв такий політиці [43, с. 95]. США, продовжуючи свою зовнішньополітичну лінію, спрямовану на солідарні дії держав у колоніальних питаннях, почали консультації з усіма зацікавленими урядами [4, с. 319-321].

Що стосується Японії, то, на думку російського посла у Токіо М. Малевського, вона користувалася війною, «щоб накопичувати свої фінансові та бойові сили» і готувала себе до того моменту, «коли почнеться ліквідація війни і коли держави приступлять до нової орієнтації взаємних політичних інтересів» [5, с. 572]. «Сучасне політичне становище Японії, - стверджував посол, - значно різниться від того, яким воно було напередодні війни. За минулі 18 місяців міжнародні умови настільки змінилися, що Японію треба визнати не тільки великою далекосхідною, але й світовою державою» [5, с. 571]. Японський міністр закордонних справ Ішії повідомляв послу в Петрограді Мотону про прийняті радою міністрів рішення щодо завдань Японії у Китаї: «Політика, якої імператорський уряд повинен дотримуватися в цей час, зводиться до створення панівного положення в Китаї, і до навіювання китайському народу свідомості могутності Японії» [5, с. 345-346].

Російський посланець у Пекіні повідомляв, що більшість японців у Китаї вважали, ніби весь Далекий Схід належить Японії, і ці погляди поділялися також деякими представниками японських правлячих кіл, а також мали в цій країні вплив на громадську думку. З метою заспокоєння Японії і залучення її до нового післявоєнного світоустрою, британський міністр закордонних справ Е. Грей готовий був багато чим пожертвувати. «Грей думає, - писав Бенкендорф, - що треба буде серйозно взяти до уваги особливе становище Японії і потребу в експансії для країни, для якої закриті Америка і англійські колонії і, в силу обставин, весь Захід, для неї тим самим залишається один Китай» [5, с. 343].

Активізувала колоніальну експансію під час Першої світової війни і Росія. Велика Британія запропонувала їй укласти з Персією союз з метою

залучення її до боротьби з Османською імперією для того, щоб це зробило відповідний моральний вплив на мусульман, щоб вони не стали на бік султана. Передбачалося створення перської армії, фінансова підтримка і інші поступки. У відповідь на це військовий міністр Російської імперії О. Поліванов радив міністру закордонних справ С. Сазонову посилювати вплив Росії в Азії «...ніяк не зміцненням перської держави, і не створенням ціною надзвичайних зусиль сприятливих умов для подальшого розвитку цієї держави у військовому, політичному і економічному відношеннях. Потрібно було, щоб у даному випадку, більш ніж будь-коли, саме досвід справжньої війни змусив нас відмовитися від мирних теорій, від небезпечного сентименталізму і подивитися на питання з суто практичної, егоїстичної точки зору... В результаті цієї війни Персія... повинна вийти не оновленою, не посиленою, а ослабленою і розрізненою, на ґрунті якою тільки і може бути... економічна конкуренція з європейськими державами» [5, с. 314].

Після того, як Сазонов звернувся за порадою до Поліванова про те, чи варто допомагати перському уряду в формуванні збройних сил, той відповів, що «якщо для охорони перських кордонів або для протидії виступам кочових племен вигідніше для нас ...скористатися для цієї мети нашими власними військовими частинами, тим більше, що навряд чи вдасться остаточно врегулювати після закінчення війни наше становище в Персії без окупації північної її частини» [5, с. 200]. У листі у відповідь С. Сазонов повністю підтримав думку О. Поліванова [5, с. 445].

І хоча Японія була змушена відмовитися від своїх колоніальних претензій, а Росія піти на певні поступки в Персії, війна ще більше показала протиріччя в методах імперської політики між Росією і Японією, з одного боку, і Великої Британії і США - з іншого. Тому не дивно, що коли постало питання про створення постійного Четверного Союзу, Уайтхолл зустрів таку пропозицію досить стримано. Як повідомляв російський посол у Лондоні О. Бенкендорф: «Грей нам відповів, що слід проводити відмінності між союзом тільки на час війни, який був підписаний 5 вересня і в зв'язку з цим підняв у Токіо питання про підписання постійного Четверного Союзу, до якого, як він знав, російський уряд розташований і на користь якого він висловлювався» [3, с. 363].

Зрозуміло, що Форін офіс побоювався зовнішньополітичних втрат після долучення Японії до такого союзу для політики «відкритих дверей» та британсько-американських відносин. Як повідомляв Бенкендорф, Грей «за всіма ознаками» схилився на користь укладення після війни Троїстого Союзу. Однак він побоювався, що в разі створення Четверного Союзу «тертя між Японією і Сполученими Штатами не сприятимуть відновленню англо-японського союзу» [3, с. 344-345]. Крім того, «вельми довірливо Грей сказав..., що серед мотивів, які не дозволяють Японії розлучитися зі своїми військами, один з найважливіших має відношення до Сполучених Штатів. В Японії побоюються, що якщо японська армія буде видалена, Каліфорнія могла б цим скористатися для введення нових антияпонських законів; їх завжди слід побоюватися, але їх проведенню заважає страх перед Японією» [3, с. 213-214]. Окремо слід зауважити, що в ситуації з Японією був присутній і чітко виражений расовий мотив, який мав значення і для британських «білих» домініонів.

У зв'язку з цим також необхідно згадати епізод, який яскраво демонструє ситуацію в Британській імперії у питанні відносин метрополії з домініонами. Справа в тому, що однією з умов Четверного Союзу, на думку Токіо, повинен був бути допуск японських емігрантів у британські колонії. Проте, британський уряд був не в змозі вирішити це питання самостійно, навіть якщо б хотів. Е. Грей зазначав, що у цьому питанні «він не може дати відповіді і йому необхідно спочатку переговорити з міністром колоній і кабінетом, а потім запитати уряди автономних колоній, на які уряд має настільки недостатньо способів впливу, що Канада уклала безпосередньо угоду з Японією, проте, за сприяння Англії, але підписавши її самостійно» [3, с. 341-343]. При цьому сам Грей побоювався щодо Японії, що «в майбутньому можуть виникнути труднощі не через Китай, а з боку англійських тихоокеанських володінь, Австралії і Канади, за расовими причинами» [4, с. 185].

Також необхідно зауважити, що автономні колонії брали активну участь в бойових діях в Європі та інших регіонах. Найбільш відомою у цьому контексті є Галліпольська операція, в якій взяли участь солдати корпусу Австралії і Нової Зеландії (АНЗАК). Це доводило правильність обраного ще до війни шляху лібералізації політики щодо домініонів. Особливо слід підкреслити, що активна участь індіців у війні також сприяла процесу її автономізації в рамках Британської імперії. Уже в 1914 р. було скасовано правило, згідно з яким індіці не могли отримувати вищу військову відзнаку - Вікторіанський хрест, що сприяло «підйому духу в їх середовищі» [3, с. 305]. Участь індіців в бойових діях відіграє значну роль в післявоєнній політиці метрополії щодо неї.

Під час Першої світової війни 1914-1918 рр. також виникає питання про післявоєнні взаємини між союзниками, як гарантими нової системи міжнародних відносин. І хоча історія внесла свої відомі корективи в ці плани, вони цікаві з точки зору підходів різних країн до питань ставлення щодо колоніальної та імперської політики.

Франція, усвідомивши, що безпека і зміцнення її колоніальних володінь можливі тільки в союзі з Великою Британією і Росією, запропонувала на початку 1916 р. скликати в Парижі конференцію представників союзників, на якій передбачалося обговорення способів об'єднання економічних заходів союзних держав, у тому числі «вивчення способів витіснення союзниками і нейтральними державами» з різних регіонів світу німецької торгівлі та торгівлі інших ворожих держав [5, с. 221]. Франція прагнула проголосити на конференції принцип економічного єднання союзників, що включатиме відмову від укладення торгових договорів з ворожими країнами без попередньої згоди інших союзників [5, с. 331]. До такого принципу Росія поставилася негативно, вважаючи за краще промисловий розвиток під захистом тарифів і незалежної торгової політики [5, с. 368].

Французький проект передбачав утворення європейської конфедерації на чолі з Парижем і Лондоном, причому Британська колоніальна імперія повинна була слугувати всім учасникам цього об'єднання сировинною базою. С. Сазонов у своєму листі голові російського уряду І. Горемікіну повідомляв про цей проект: «На думку французького уряду прийшов час угоди

між союзниками не тільки з економічних справ, що стосуються війни, але і з загальних питань митної політики, що повинно бути відповіддю на господарське об'єднання центральних держав Європи, і призвести до створення економічного блоку, до якого можна сподіватися, приєднаються Бельгія і Швейцарія. Французький кабінет визнає особливо важливим, щоб британський уряд висловився ствердно про ці припущення. Звичайно, прихильність економічної думки Англії до фритредерства змушує цю країну ставитися з великою обережністю до подібних починань. Але те, що відбувається зміна політичних і економічних умов міжнародного товарообміну вже тепер відгукується на загальній думці Англії, серед якої лунають голоси щодо корисності та здійсненності економічної угоди союзників на основі тарифних переговорів. Найбільш яскравим показником подібних течій є нещодавня резолюція, запропонована британським міністерством торгівлі і прийнята Палатою громад, в якій висловлюється побажання, щоб британський уряд без зволікань погодився з автономними колоніями стосовно надання останніми усіма наявними в їх розпорядженні засобами всебічної допомоги загальній з союзниками справі боротьби з ворогом. Французький уряд вважає, що в цьому треба бачити бажання передувати економічній угоді союзників господарське об'єднання всіх великих частин Британської імперії і що в інтересах загальної справи може бути дати зрозуміти британському уряду, що будь-яке його починання в цьому напрямку буде повністю підтримане союзниками» [5, с. 54].

Звичайно, такий сміливий проект ніс у собі частку утопічності, особливо в частині побажання економічного об'єднання Британської імперії. Щодо участі своєї країни в цій конференції прем'єр-міністр Великої Британії Г. Асквіт зазначив, що «уряд прийме запрошення насамперед для обговорення засобів економічного тиску на ворога і питання про взаємну допомогу між союзниками. Однак англійським представникам не буде надано жодних нових повноважень до того, щоб зв'язати англійський уряд і парламент», а щодо майбутнього він вказав на те, що «подібні рішення могли б бути прийняті лише згодом після розгляду питання союзниками, після того як будуть запитані колонії і парламент» [5, с. 375]. Проте, даний проект симптоматичний - ідея об'єднання на тій чи іншій основі великих держав в єдину систему, котра проводить узгоджену політику в світі, давно існувала і просувалася, в тому числі, США.

Політика Великої Британії у колоніальному питанні під час Першої світової війни також цікава у контексті становлення проблеми взаємовідносин західного та ісламського світу, яка в подальшому буде тільки загострюватися. Британська імперія, маючи в своєму складі значну кількість мусульманських підданих - у Персії, Єгипті, Індії та інших місцях, розглядала проблему формування політики щодо ісламських країн більш ніж серйозно, особливо маючи на увазі ту обставину, що Османська імперія перебувала в стані війни з Антантою, а кайзер також прагнув залучити мусульманські народи на сторону Німеччини. Перед очима також були недавні невдачі французької адміністрації у Марокко, що призвели до повстання під мусульманськими гаслами.

У записці британського посольства в Петрограді вказувалося, що «майбутня війна з Туреччиною повинна мати певний вплив на мусульманську громадську думку в Єгипті та Індії» [3, с. 3-4]. Тому Е. Грей закликав Росію проявити щодо Персії «можливу терпимість і дружелюбність». За словами Бенкендорфа, Грей йому неодноразово повторював, що «вибух у Персії негайно мав би таке відображення, яке було б достатнє, щоб розпалити панісламістські прагнення, які... до сих пір не мали успіху» [3, с. 246]. Завдання Антанти, передусім Великої Британії, полягало у тому, щоб не допустити об'єднання ісламського світу під егідою своїх ворогів, особливо Стамбула. Для цього була обрана тактика «розділяй і володарюй», заснована на використанні внутрішніх політичних та конфесійних суперечностей ісламського світу. Зробити це було не просто, про що свідчить, наприклад, позиція індійських мусульман, у бік яких британською колоніальною адміністрацією прозорливе робилися поступки ще до війни. «Тут в Індії... вважають, - повідомляв російський консул у Калькутті в грудні 1914 р. - що труднощі з мусульманами ще попереду. Тепер тон всіх зборів і газет такий: «Так, Туреччина зробила помилку, давши себе втягнути у війну проти Англії. Проте Англія - друг ісламу, і ми твердо сподіваємося, що вона зуміє, за давньою традицією, захистити інтереси Туреччини, зберегти її недоторканність і т.д.» [3, с. 306].

З метою запобігання ісламського вибуху в Єгипті пропонувалися навіть плани приєднання його до Британської імперії. Форін офіс пояснював це тим, що «при протектораті єгипетські піддані перестали б бути турецькими підданими, тобто підданими великої мусульманської імперії, і були б поставлені в сумнівне становище підданих порівняно невеликої країни, що знаходиться під протекторатом. Інші мусульманські піддані Його Величності, що знаходяться в інших частинах Британської імперії, теж, ймовірно, визнавали б, що єгиптяни поставлені на нижче становище порівняно з тим, яке вони займали під сюзеренітетом Туреччини... тому... уряд Його Величності вважає, що приєднання Єгипту до Британської імперії може стати неминучим, як єдиний засіб надання єгиптянам положення і права повноправних британських підданих» [3, с. 99-100]. І хоча таких заходів щодо Єгипту не знадобилося, наявність подібних планів демонструє серйозність становища.

Іншою в цьому контексті була позиція Росії, яка була більше стурбована експансією в Середній Азії, ніж рішенням глобальних проблем, і Франції, яка бажала використати британські труднощі для нових колоніальних придбань, незважаючи на власну нездатність залучити мусульман на свій бік у тому ж Марокко. Розуміючи, що політика Уайтхоллу, спрямована на примирення мусульманського світу заважає російському експансіонізму в Персії, представник Росії у Тегерані вказував С. Сазонову: «Мені здається, що сер Тоунлей занадто перебільшує небезпеку мусульманського руху і джихаду, що загрожують Афганістану і Індії, і що його дії диктуються саме цими побоюваннями. У розмовах зі мною він неодноразово з гіркотою зауважував, що у нас недостатньо зважають на можливість вибуху панісламізму з усіма наслідками для англійських інтересів в Азії» [4, с. 335].

Париж, дізнавшись про плани Лондона щодо приєднання Єгипту, відразу ж заявив про необхідність «компенсацій» шляхом приєднання до Французької колоніальної імперії Тунісу і Марокко, а також врегулювання питань, пов'язаних з наявністю в Єгипті французьких «спеціальних прав» і «інтересів» [3, с. 109].

Проте далекоглядність британського підходу в цьому питанні довели мусульманські хвилювання в Єгипті, що відбулися на початку 1916 р. під гаслами «Геть Англію!», «Геть союзників!», і «Хай живе священна війна!» [5, с. 338-340].

Унаслідок участі Османської імперії у війні з Антантою, постало питання, що робити з її азійськими володіннями після закінчення війни, як вчинити з Портою як ісламською імперією, адже султан був одночасно і халіфом. На відділенні халіфату від Оттоманської держави особливо наполягала Росія, яка вважала за необхідне контроль з боку Великої Британії і Росії над шийтським світом і загальними мусульманськими духовними центрами, такими як Мекка і Медина [4, с. 482]. Позиція Росії була пов'язана з зазіханнями на Стамбул (Константинополь) і чорноморські протоки, за якими, крім стратегічних цілей, можна угледіти і релігійно-ідеологічні. Для російського імператора, який вважався «помазаником Бога», покликаним за допомогою державної влади розширювати зону православного впливу, Константинополь, як стародавня столиця Візантії, мав відповідний інтерес. А той факт, що турецький султан, який володів колишніми візантійськими землями, був ще й халіфом, не міг не дратувати Петроград, зацікавлений у ліквідації ісламського впливу в цьому регіоні і на Балканах (де розташовувалися православні країни).

Франція до вимог Росії щодо проток ставилася більш стримано, ніж Велика Британія. С. Сазонов вказував, що «не можна не відзначати більш позитивного характеру резолюції англійської відповіді» [2, с. 288]. Місяцем раніше Е. Грей відповів Е. Хаузу (який прибув у цей час до Лондону з посередницькою місією), що «він не сумнівається, що Росія вимагатиме, між іншим, вирішити питання про Константинополь і протоки, що відповідатиме інтересам трьох держав» [4, с. 272]. Сазонов згадував, що «між обома урядами не було тісного спілкування у питанні протоки і тим паче узгоджених поглядів. У той час, коли з Лондона мене повідомили про прийняття наших побажань, в Парижі ще притримувалися точки зору нейтралізації проток» [6, с. 311].

Більш стримана позиція Франції була пов'язана, перш за все, з впливом клерикалізму в середині країни і з бажанням французів отримати нові великі придбання в Азії в результаті війни, які мали б заважати захопленню чорноморських проток і Стамбула Російською імперією. Французький представник Піко, який зустрічався (разом з британським представником Сайксом) з Сазоновим щодо питання післявоєнного розподілу Малої Азії, «наполегливо відстоював свої припущення, вказуючи як на природний характер наміченої межі, так і на необхідність для Франції включити в свої майбутні володіння місцевості, де католицькими організаціями закладені міцні основи французького впливу» [5, с. 372]. Французька сторона у питанні розподілу Малої Азії займала більш жорстку позицію, намагаючись отримати максимальні територіальні придбання. Під час цих переговорів Піко також

заявив, ніби цей розділ (про французьку зону впливу) - вже вирішене питання, на що Сайкс відповів, що його уряд не розглядає його в якості вирішеного, і анітрохи не зобов'язує російський уряд «наполягати на прийнятті їх цілком» [5, с. 372].

В цілому, стосовно проекту післявоєнного розділу Малої Азії слід відзначити, що Велика Британія розглядала його скоріше не як можливість отримання нових колоніальних придбань, а як забезпечення гарантій безперешкодної торгівлі, а також як вирішення ісламського і єврейського питання, оскільки мова йшла про створення арабської держави або конфедерації, яка поділялася б на дві зони заступництва - британську і французьку [5, с. 366-367]. В цих зонах вони повинні були мати право пріоритету в підприємствах і місцевих запозиченнях, виняткове право призначення іноземних радників і чиновників на прохання арабської держави або конфедерації арабських держав. Декілька великих портів, таких як Александретта і Кайфа, повинні були стати відкритими.

Хоча цей проект і не можна назвати проектом «відкритих дверей», але він виділявся в порівнянні з колишнім стилем придбання колоніальних володінь по-перше, тим, що передбачалося створення нової національної держави або навіть групи країн, які могли б з часом йти шляхом суверенного розвитку, а по-друге тим, що відразу дві найбільші колоніальні імперії, Велика Британія і Франція, мали діяти щодо цієї держави або держав спільно. Більш того, в проекті передбачалася необхідність їх взаємної згоди на зміни тарифів у своїх зонах, а також відсутність внутрішніх митниць між британською і французькою зонами заступництва [5, с. 429]. Необхідно зазначити, що у відповідь на британську пропозицію прийняти таку ж схему взаємин в можливих російських володіннях, зовнішньополітичне відомство Росії заперечило, що на російську зону поширення цих умов неможливо, так як ці провінції сильно «пов'язані з інтересами Росії», і що «з міркувань політичного характеру, російський уряд може перейти до повного включення зазначених провінцій до складу Російської імперії» [5, с. 433].

Що стосується єврейської проблеми, вона полягала в тому, що євреї симпатизували Центральним державам, в тому числі внаслідок антисемітських законів та ініціатив у Росії. Їхня позиція також псувала відносини між країнами Антанти і США, що в корені суперечило інтересам Лондона. Саме тому Форін офіс запропонував переселити євреїв до Палестини. У записці британського посольства в Петрограді зазначалося, що «шляхом використання сіоністської ідеї можуть бути досягнуті важливі політичні результати. До їх числа будуть входити звернення на бік союзників єврейських елементів на Сході, в Сполучених Штатах і в інших місцях, налаштованих в значній частині вороже справі союзників... Єдина мета уряду Його Величності - знайти будь-яку угоду, привабливу для більшості євреїв, що полегшило б укладення угоди, яка забезпечує єврейську підтримку» [5, с. 391-392]. У розмові з Сазоновим британський представник Сайкс також вказував, що «євреї зараз ведуть сильну агітацію проти росіян», і що «від обіцянок євреям значною мірою також залежить поведінка Америки», на що Сазонов відповів, що «російський уряд співчутливо поставився б до переселення іудеїв до Палестини» [5, с. 405]. У зв'язку з цим також

передбачалося створення особливої автономної провінції Палестини під міжнародним контролем.

Таким чином, у період Першої світової війни 1914-1918 рр. викристалізовується сукупність проблем і підходів до них, які мають серйозний вплив на колоніальні протиріччя між великими державами в цілому і позицію Великої Британії у цій проблемі зокрема. Формується значний контраст між методами політики і устремліннями провідних країн тогочасного світу - Японією і Росією - з одного боку, Великою Британією і Францією - з іншого. Остання все більше переконується в тому, що єдиною запорукою успішності її колоніалізму є тісна співпраця в цих питаннях з Лондоном.

Крім того, під час Першої світової війни нові індустріальні держави (Німеччина, Італія і Японія) прагнули до захоплення колоній заради підтвердження свого нового статусу в світі, великі колоніальні держави минулого (Іспанія, Португалія, Голландія) - до утримання того, що залишилося, заради збереження ефемерного міжнародного престижу, Росія - до експансії. Найбільші ж колоніальні імперії - Велика Британія і Франція були зацікавлені у збереженні status quo.

У політиці Уайтхоллу у колоніальному питанні у той час можна простежити цілком певну лінію, що підтверджують документи міністерства закордонних справ Російської імперії, пов'язану зі спробами законсервувати ситуацію у своїх віддалених володіннях і не вплутуватися в конфлікти і дорогі заходи там, де цього можна уникнути. У цьому сенсі британський уряд проявив певну гнучкість і далекоглядність - відносно послаблення військово-економічної могутності імперії у зв'язку з появою нових індустріальних держав, що швидко розвиваються, а також досягненням колоніями певної самодостатності, зробило необхідним переглянути традиційну зовнішню політику. Лондон був вже нездатним повністю контролювати ситуацію на морях, а також забезпечити безпеку своїх величезних володінь. Тому блокова співпраця з країнами, які мають близькі геополітичні інтереси, виходить на перший план, а політика в колоніях поступово трансформується з експансіоністської в стабілізаційну, спрямовану на скорочення витрат метрополії і запобігання можливих конфліктів у стратегічно важливих галузях.

Крім того, інтереси Великої Британії у колоніальному питанні багато в чому збігаються з позицією США, що підтверджують повідомлення російських дипломатів, які також прагнуть до забезпечення «відкритих дверей» і «рівних можливостей», замість військово-політичного суперництва.

---

1. Архив полковника Хауза. Избранное в двух томах. М.: Издательство Астрель, 2004. Т. 1. 602 с.

2. Константинополь и Проливы. По секретным документам бывшего министерства иностранных дел / под ред. Е.А. Адамова. М.: Издание Литиздата НКВД. Т. 1. 549 с.

3. Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств. 1878-1917 гг. Серия III. 1914-1917 гг. Т. VI. Ч. 2. 5 августа 1914 г. - 13 января 1915 г. / подгот. к печ. А.Л. Попов при участии Б.Я. Галиной и В.В. Альтмана. М.-Л.: Соцгиз, 1935. 388 с.

4. Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств. 1878-1917 гг. Серия III. 1914-1917 гг. Т. VII. Ч. 1. 14 января - 23 мая 1915 г. / подгот. к печ. Ф.О. Нотович при участии Л.А. Телешевой и С.А. Левиной. М.-Л.: Соцэкиз, 1935. 568 с.

5. Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств. 1878-1917 гг. Серия III. 1914-1917 гг. Т. X. 14 января - 13 апреля 1916 г. / подгот. к печ. Л.А. Телешева, Э.С. Альтшулер и Е.М. Глязер. М.: Соцэкиз. 1938. 648 с.

6. Сазонов С.Д. Воспоминания / С.Д. Сазонов. М.: Международные отношения, 1991. 399 с.

7. Сборник договоров и других документов по истории международных отношений на Дальнем Востоке (1842-1925) / сост. Э.Д. Гримм. М.: Институт Востоковедения, 1927. 219 с.

### References

1. Arkhiv polkovnika Khauza. Izbrannoe v dvukh tomakh. M.: Izdatel'stvo Astrel', 2004. T. 1. 602 s.

2. Konstantinopol' i Prolivy. Po sekretnym dokumentam byvshego ministerstva inostrannykh del / pod red. E.A. Adamova. M.: Izdanie Litizdata NKID. T. 1. 549 s.

3. Mezhdunarodnye otnosheniya v epokhu imperializma. Dokumenty iz arkhivov tsarskogo i vremennogo pravitel'stv. 1878-1917 gg. Seriya III. 1914-1917 gg. T. VI. Ch. 2. 5 avgusta 1914 g. - 13 yanvarya 1915 g. / podgot. k pech. A.L. Popov pri uchastii B.Ya. Galinoy i V.V. Al'tmana. M.-L.: Sotsekgiz, 1935. 388 s.

4. Mezhdunarodnye otnosheniya v epokhu imperializma. Dokumenty iz arkhivov tsarskogo i vremennogo pravitel'stv. 1878-1917 gg. Seriya III. 1914-1917 gg. T. VII. Ch. 1. 14 yanvarya - 23 maya 1915 g. / podgot. k pech. F.O. Notovich pri uchastii L.A. Teleshevoy i S.A. Levinoy. M.-L.: Sotsekgiz, 1935. 568 s.

5. Mezhdunarodnye otnosheniya v epokhu imperializma. Dokumenty iz arkhivov tsarskogo i vremennogo pravitel'stv. 1878-1917 gg. Seriya III. 1914-1917 gg. T. X. 14 yanvarya - 13 aprelya 1916 g. / podgot. k pech. L.A. Telesheva, E.S. Al'tshuler i E.M. Glyazer. M.: Sotsekgiz. 1938. 648 s.

6. Sazonov S.D. Vospominaniya / S.D. Sazonov. M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1991. 399 s.

7. Sbornik dogovorov i drugikh dokumentov po istorii mezhdunarodnykh otnosheniy na Dal'nem Vostoke (1842-1925) / sost. E.D. Grimm. M.: Institut Vostokovedeniya, 1927. 219 s.

### Гончаренко А. В.

кандидат исторических наук, доцент, Сумской национальный аграрный университет (Украина)

### ВЕЛИКОБРИТАНИЯ И КОЛОНИАЛЬНЫЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ В ПЕРИОД ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ 1914-1918 ГГ. (НА ОСНОВЕ ДОКУМЕНТОВ МИНИСТЕРСТВА ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ)

*В статье исследована позиция Великобритании в колониальных противоречиях во время Первой мировой войны на основе использования документов внешнеполитического ведомства России. Охарактеризованы причины, ход и последствия активизации британской политики в колониальной проблеме. Изучен процесс формирования и реализации внешнеполитических инициатив Лондона в колониальном вопросе в течение исследуемого периода. Проанализирована роль Великобритании в усилении колониальной борьбы между великими державами в период Первой мировой войны 1914-1918 гг. и ее восприятие дипломатическим представителями Российской империи.*

**Ключевые слова:** Великобритания, Первая мировая война, международные отношения, внешняя политика, колониализм, колониальные противоречия.

### Goncharenko A.V.

PhD (History), Associate Professor of Sumy National Agrarian University (Ukraine).

### GREAT BRITAIN AND COLONIAL CONTRADICTIONS IN THE PERIOD OF THE FIRST WORLD WAR 1914-1918 (BACKGROUND IS THE DOCUMENTS OF THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE RUSSIAN EMPIRE)

*The article investigates Britain's position in colonial contradictions during World War I, based on the use of documents from Russia's foreign policy department. The causes, course and consequences of the intensification of British politics in the colonial problem are described.*

*The process of formation and implementation of London's foreign policy initiatives in the colonial issue during the study period is examined. There are analyzed the role of Great Britain in the intensification of the colonial struggle between the great states during the First World War (1914-1918) and its perception by diplomatic representatives of the Russian Empire.*

*During the First World War of 1914-1918, a set of problems and approaches to them were crystallized, which had a serious impact on the colonial contradictions between the great states in general and the position of Great Britain in this problem in particular. There is a considerable contrast between the methods of politics and the aspirations of the leading countries of the world at that time - Japan and Russia - on the one hand, and the United Kingdom and France - on the other. France is increasingly convinced that close co-operation in these matters with London is the only guarantee of the success of its colonialism.*

*In addition, during the First World War, the new industrial states (Germany, Italy, and Japan) sought to capture the colonies for the sake of confirming their new status in the world, and the great colonial powers of the past (Spain, Portugal, the Netherlands) - to hold on to the rest for the sake of preservation of ephemeral international prestige, Russia - to expansion. The largest colonial empires - Great Britain and France were interested in maintaining the status quo.*

*Whitehall's policy on the colonial issue, at the time, can be traced to a very definite line, confirming the message of Russian diplomats linked to attempts to preserve the situation in their remote possessions and not get involved in conflicts and expensive measures where this can be avoided. In this sense, the British government has shown some flexibility and foresight - the relative weakening of the empire's military and economic power about of the emergence of new, rapidly developing industrial powers and the achievement of colonies of certain self-sufficiency, made it necessary to revise traditional foreign policy. London was already unable to fully control the situation at sea, as well as to ensure the security of its vast possessions. Therefore, block cooperation with countries with close geopolitical interests comes to the fore, and policy in the colonies is gradually transformed from an expansionist one to a stabilization one aimed at reducing the costs of the metropolis and preventing potential conflicts in strategically important areas.*

*In addition, Britain's interests in the colonial issue largely coincide with the position of the United States, which also seeks to ensure "open doors" and "equal opportunities" instead of military-political contest.*

**Key words:** *the Great Britain, First World War; international relationships, foreign policy, colonialism, colonial contradictions.*